

Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert, Göttingen 1975 ss.
206—71.

Książka *Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert* jest zbiorem referatów i relacji zespołu roboczego zajmującego się teologią katolicką.

Treść książki została podzielona na pięć części z krótkim wprowadzeniem G. Schweigera ukazującym działalność, problematykę badań i skład osobowy zespołu.

Pierwszą część książki *Zur Lage der Kirche und der Theologie nach dem Zusammenbruch der alten Ordnung* (Położenie Kościoła i teologii po upadku starego porządku) stanowią cztery artykuły.

G. Schweiger zajął się zagadnieniem sekularyzacji w Niemczech. Konfiskata dóbr kościelnych połączona z kasatą wielu zakonów ujemnie odbiła się na położeniu Kościoła w Niemczech. W nielicznych tylko diecezjach pozostali biskupi, wielu katolików odpadło od Kościoła, protestantyzm znowu zaczął odgrywać znaczącą rolę w państwie. Sekularyzacja dóbr kościelnych miała także pozytywne znaczenie, gdyż przyczyniła się do oczyszczenia pojęcia istoty Kościoła oraz do tego, by „żyć starą wiarą w nowych czasach”.

E. Hegel przedstawił stan przygotowania do kapłaństwa, na przełomie XVIII i XIX w. w Niemczech. Po sekularyzacji, z dwudziestu czterech uniwersytetów z wydziałami teologicznymi pozostało pięć, a następnych pięć przekształcono w akademie lub licea, które służyły kształceniu kleryków. Brak wydziałów teologicznych i niemożliwość tworzenia seminariów duchownych według zaleceń soboru trydenckiego stało się przyczyną powstania różnorodnych form przygotowywania do kapłaństwa (od półrocznych kursów poczynając). Gdy zmieniła się nieco sytuacja i wydziały teologiczne zaczęły być ponownie otwierane, próbowano integrować seminaria duchowne z wydziałami teologicznymi. Dodatkową trudnością był jednak brak personelu.

Trzeci artykuł którego autorem jest W. Müller, łączy się pod względem treści z poprzednim i ukazuje wysiłki Wessenberga podejmowane w trosce o formację kapłańską. Poglądy Wessenberga na ten temat stały się możliwe do przyjęcia dopiero po soborze watykańskim II. Odnosi się to szczególnie do jego żądań zrozumiałej liturgii oraz biblijnego fundamentu dla całej teologii, podkreślenia samodzielności urzędu biskupiego wobec przesadnego centralizmu rzymskiego, a także otwarcie się Kościoła wobec świata. Wśród dzieł Wessenberga na szczególną uwagę zasługuje *Priesterseminar im Meersburg*, w którym przedstawił nowy porządek wychowania i kształcenia kleryków. O ten wzorcowy porządek wychowania i kształcenia kleryków w seminarium w Meersburg zwrócili się z prośbą do Wessenberga biskup sufragan Kolborn z Aschaffenburg i wikariusz generalny z Fryburga szwajcarskiego. Podziwu godna jest troska Wessenberga o seminarium w Konstanz, którym przez wiele lat kierował. Główną troską Wessenberga było właściwe przygotowanie kandydatów do święceń kapłańskich oraz odpowiedni poziom kształcenia kleru. Przy tym swoje wysiłki koncentrował na parafii. Celem jego ogrom-

nej i różnorodnej pracy było duszpasterstwo rozumiane jako posługa kapłana na rzecz parafian.

W artykule *Die katholisch-theologische Fakultät Tübingen im 19. Jahrhundert* R. Reinhardt przedstawił dzieje katolickiego wydziału teologicznego w Tybindze. Autor omówił najpierw źródła odnoszące się do historii wydziału. Następnie opisał prehistorię wydziału, który początkowo (od 1812 r.) istniał na Katolickim Uniwersytecie w Ellwangen, a w 1817 przeniesiony został do Tybingi. Początki katolickiego Wydziału Teologicznego w Tybindze nie były łatwe. Teologowie katoliccy na Uniwersytecie w Tybindze stale byli obserwowani. W ogóle istnienie fakultetu katolickiego na Uniwersytecie protestanckim było wprost nadzwyczajne (w Tybindze w 1817 r. mieszkało niewiele więcej jak piętnastu katolików). Wobec konkurencji wydział wspólnie rozwinął się. Różne uniwersytety, m. in. w Bonn, Freiburgu in Br., we Wrocławiu, Monachium, Moguncji, Würzburgu zapraszały teologów z katolickiego wydziału teologicznego w Tybindze. Sława teologów z Tybingi była tak wielka, że utarło się powiedzenie: „Jeden tybiński repetent (pomocnik profesora) może wszystko”. — Następnie Reinhardt przedstawił fazy rozwoju Wydziału Teologicznego. W pierwszej fazie rozwoju wydział znajdował się pod wpływem Oświecenia, co było typowe dla ówczesnej teologii katolickiej. Wkrótce nastąpił zwrot, gdy młody Möhler zaczął iść swoją drogą. W tym też czasie zaczęto mówić o „Szkołe Tybińskiej”, której początki związane są z J. S. Dreyem i J. A. Möhlerem. Druga faza rozwoju katolickiego Wydziału Teologicznego w Tybindze była pod znakiem popularności Möhlera i tak wielkiego wpływu jego idei, że „Szkołę Tybińską” niektórzy zaczęli nazywać „Szkołą Jana Adama Möhlera”, a zwolenników jego idei „möhlerianami”. Radykalną zmianę przyniósł rok 1848, gdy na wydziale odnieśli zwycięstwo ultramontaniści, a teologów „Szkoły Tybińskiej” określano jako przeciwników „dobrej sprawy”. Była to trzecia faza trwająca do 1857 r. Czwartą fazę stanowił okres, gdy tybińczycy musieli liczyć się z radykalnymi ideami swych przeciwników — ultramontanistów. Piątą fazę cechował głęboki kryzys wydziału. Pismo wydziałowe „Theologische Quartalschrift” znalazło się wówczas na krawędzi ruiny. Szósta faza rozpoczęła się około 1900 r. Był to okres konfrontacji wydziału z władzą diecezjalną. — W końcowej części artykułu autor wyjaśnia, że termin „Szkoła Tybińska” związany jest z wielkimi postaciami wydziału, którzy tworzyli tę szkołę. Są to: Drey, Möhler, Hirscher, Kuhn, Hefele, Aberle.

Druga część książki *Zur Situation um die Mitte des Jahrhunderts* ukazuje sytuację teologii katolickiej w połowie XIX w. W pierwszym artykule tej części E. Keller przedstawił myśli i propozycje Hir-

scher a odnoszące się do reformy Kościoła. Dotyczą one: 1) reformy liturgii, 2) zniesienia lub zmiany pewnych przepisów kościelnych, oraz 3) Synodów jako środków dla wprowadzenia reform kościelnych. Odnosnie do reformy liturgii autor zwrócił uwagę na Mszę św. i „spowiedź ogólną”. Postulował totalną rewizję mszału, wprowadzenie języka narodowego, dużo więcej czytań z Pisma św., obowiązkową homilię w każdą niedzielę, wprowadzenie częstszej Komunii św., ustanowienie Mszy św. dla dzieci, celebrowanie Mszy św. twarzą do ludzi, usunięcie Mszy św. prywatnych na korzyść koncelebry praktykowanej w pierwotnym Kościele, uproszczenie szat liturgicznych, wprowadzenie mszałika dla umożliwienia aktywnego uczestnictwa wiernych we Mszy św. Proponował wprowadzenie spowiedzi ogólnej połączonej z nabożeństwem pokutnym, by ułatwić częstszą Komunię św. Podkreślał, że nawrócenie i poprawa stanowi sens i cel sakramentu pokuty. Hirsch er jednak nie był przeciwny spowiedzi usznej, a nawet podkreślał jej konieczność. Podobnie jak liturgia również i prawo kościelne powinno być od czasu do czasu reformowane. Niektóre bowiem przykazania i przepisy kościelne powstawały w innych uwarunkowaniach kulturowych. Za najlepszy środek dla praktycznego urzeczywistnienia wewnętrznej odnowy Kościoła uważał Hirsch er synody krajowe i diecezjalne.

Również drugi artykuł tej części, którego autorem jest J. Rief, ma za przedmiot propozycje reformy Kościoła wysunięte przez J. B. Hirsch era. Autor skoncentrował się na trzech problemach: 1) społeczność jako moralnie uporządkowana całość (problem centralny), 2) społeczność kształtowana przez religijno-moralne wychowanie i 3) społeczne znaczenie Kościoła. W konkluzji Rief przedstawił krótko podstawowe zasady odnoszące się do rozumienia Kościoła przez Hirsch era. Ujął je w sześciu punktach: 1. społeczność i Kościół nie mogą istnieć jako przeciwieństwa, 2. Kościół tylko o tyle jest zdolny do egzystencji, o ile kultywuje dążące do postępu siły społeczności, 3. społeczność jest tym zdrowsza, im bardziej organicznie jest budowana, tzn. im bardziej odpowiada człowiekowi jako osobie, 4. jedność moralnej motywacji potrzebuje teologicznego horyzontu i religijnej spójności, 5. idea moralnej motywacji urzeczywistnia się przez czyn człowieka, 6. w tej mierze jak osiąga się jedność motywacji moralnej, urzeczywistnia się Królestwo Boże.

Na trzecią część książki *Die theologische Auseinandersetzung mit Hegel* składa się pięć artykułów. W pierwszym B. Wöl te zajął się koncepcją teologiczną Hegla jako wyrazem sytuacji historycznej i impulsem dla nowej historii teologii. Autor wskazał na początkowy okres katolickiej Szkoły Tybińskiej oraz jej czołowych przedstawicieli: J. S. Drey a i J. A. M ö h l e r a jako na przykład oddziaływania teologicznej

koncepcji Hegla na teologię katolicką. Autor jest zdania, że wielkie problemy, o których mówił Hegel w dalszym ciągu stoją przed teologią, m. in. problem wewnętrznej duchowej jedności chrześcijaństwa, problem stosunku do innych religii, oraz do nauki, do prawa, i w ogóle do świata.

P. H ü n e m a n n, autor następnego artykułu krótko scharakteryzował recepcję Hegla przez Staudenmeiera. Impulsy do zajęcia się tą filozofią Staudenmeier otrzymał od swych nauczycieli: J. S. Dreya i J. A. Möhlera. Staudenmeier poddał tak ostrej krytyce filozofię Hegla, iż pytano: co wobec tego Staudenmeier mógł przejąć od Hegla? Porównując jednak filozofię Hegla i teologię Staudenmeier zauważa się podobieństwa: pojęcie prawdy, niektórych elementów chrystologii (w Chrystusie doskonałe pośrednictwo między człowiekiem i Bogiem oraz Bogiem i człowiekiem, Jezus Chrystus „wieczną i konieczną ideą”) oraz pojęcie Objawienia Bożego. W sprawie recepcji filozofii Hegla w teologii katolickiej, Staudenmeier bez wątpienia zajmuje pozycję kluczową.

W artykule *Zur philosophischen Auseinandersetzung Jakob Senglers mit Hegel* F. Eichinger przedstawił filozoficzny spór J. Senglera z Heglem. Sengler był dobrze przygotowany do oceny krytycznej filozofii Hegla, jak i do jej recepcji. Otrzymał bowiem znakomite wykształcenie teologiczne w Tybindze (był uczniem Dreya, Herbst, Hirschera i Möhlera) oraz filozoficzne w Monachium (u Schellinga, Baadera i Molitora).

B. Casper w następnym artykule omówił punkt widzenia Kleutgena na filozofię Hegla. Autor wskazał najpierw na zależność Kleutgena od Staudenmeiera w znajomości filozofii Hegla. Dla Kleutgena źródłem znajomości filozofii Hegla nie była lektura dzieł Hegla, lecz lektura dzieł Staudenmeiera o Heglu. Następnie Casper przeszedł do omówienia treści krytyki filozofii Hegla przez Staudenmeiera. Punktem centralnym tej krytyki był zarzut Staudenmeiera pod adresem Hegla, iż ten pomieszzał logikę z ontologią. W trzeciej części artykułu autor wskazał, iż dla Kleutgena nauka Hegla miała nie tylko znaczenie teoretyczne, lecz przede wszystkim polityczne. Takie rozumienie miało duży wpływ na antyprotestancki punkt widzenia na Soborze Watykańskim I.

Der Umschlag in der theologischen Hegelinterpretation — dargestellt an Bruno Bauer stanowi ostatni artykuł trzeciej części książki. Autor (J. Mehlhausen) wskazał na zwrot w teologicznej interpretacji filozofii Hegla. Typowym przykładem tego zwrotu były dla niego prace Bruno Bauera. Wysiłki Bauera zmierzały w kierunku recepcji filozofii Hegla w egzegezie biblijnej zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu. Później Bauer przeszedł do radykalnej krytyki tej filo-

zofii. Uważał, że musi się ją zdemaskować i zdenuncjować jako niespełniającą tego, co obiecuje.

Czwarta część książki (*Bericht*) jest bardzo krótka. Stanowi ją jeden artykuł M. Brandla. Jest to po prostu relacja o przygotowywaniu nowego opracowania dzieła Hurtera *Nomenclator literarius theologiae catholicae*. Dzieło to nie jest historią teologii, lecz przeglądem twórczości teologicznej od czasów pierwotnego Kościoła do 1910 r. Brandl przedstawił najpierw krótki rys biograficzny oraz dorobek naukowy Hurtera wymieniając najważniejsze jego prace, do których należą: trzytomowe główne dzieło dogmatyczne *Theologiae dogmaticae compendium* (1876—78¹, 1907—9¹²), mały podręcznik *Medulla theologiae dogmaticae* oraz pięciotomowy *Nomenclator literarius theologiae catholicae*.

Piąta część książki zatytułowana *Anhang* (Dodatek), różni się od poprzednich. Nie zawiera żadnego artykułu, lecz wykaz drukowanych prac Jana Adama Möhlera. Wykaz ten przygotował St. Lösch, lecz go nie opublikował. Zmarł bowiem w 1966 r. R. Reinhardt przy współpracy J. Köhlera i C. Zimmermann przejrzał ten wykaz, uzupełnił go i wydał. On też napisał krótkie wprowadzenie. Drukowane prace Möhlera przedstawiono w następującym porządku: 1. prace, które jako pozycje książkowe ukazały się po raz pierwszy za życia Möhlera, 2. rozprawy opublikowane w czasopiśmie, 3. omówienia, 4. pisma zebrane (wydane po śmierci Möhlera), 5. publikacje, które powstały z rękopisów Möhlera i z notatek jego uczniów, 6. opublikowane listy i dokumenty, 7. tłumaczenia (francuskie, włoskie, angielskie, holenderskie, szwedzkie i polskie), 8. informacje biograficzne i bibliograficzne o tłumaczach. Ponadto dołączony został tekst obrachunku majątku Möhlera oddziedziczonego przez jego spadkobierców. Do majątku tego należą również honoraria za wydane po śmierci Möhlera jego pisma i wznowione wydania jego dzieł.

Książka *Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert* zasługuje na szczególną uwagę. Traktuje bowiem o Kościele i teologii w XIX w. Wiek ten staje się ostatnio przedmiotem coraz większego zainteresowania. Miał on duży wpływ na współczesny kształt Kościoła i teologii. Pomimo iż treść książki dotyczy zagadnień Kościoła i teologii w Niemczech, to jednak problematyka jej wykracza daleko poza granice lokalne.

Niezwykłe cenny jest również wykaz drukowanych prac J. A. Möhlera, znakomitego teologa, słynnego przedstawiciela tzw. „Szkoły Tybińskiej”. Möhler i jego nauczyciel J. S. Drey należą do najwybitniejszych przedstawicieli teologii XIX w. w Niemczech. Natomiast w książce *Kirche und Theologie im 19. Jahrhundert* nie poświęcono im

żadnego artykułu. Marginesowe potraktowanie teologii Dreya i Möhlera jest dużym brakiem tej książki.

Pomimo iż książka nie daje pełnego obrazu Kościoła i teologii w XIX w., oraz pomimo wyżej wspomnianych braków może ona oddać cenne usługi nie tylko specjalistom, ale i studentom teologii.

Roman Karwacki